

Bartosz Kucia

Przesłanka „istnienia obawy rychłej śmierci spadkodawcy” – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*

I. Uwagi wprowadzające

Wykładnia przepisów o formie testamentu ustnego (art. 952 k.c.) nadal stwarza trudności. Przyczyn tego stanu rzeczy trzeba upatrywać w wadliwym ustawowym sformułowaniu przesłanek dotyczących formy testamentu ustnego i określeniu sposobów stwierdzenia treści tego testamentu. Rozbieżności interpretacyjne powstające na tle art. 952 k.c. należy wobec tego uznać za kwestię pochodną obowiązującego stanu prawnego. Niejednokrotnie zresztą proponowane rozwiązania interpretacyjne zmierzają do usunięcia niedociągnięć sformułowań ustawowych. Stan ten należy uznać za niezadowolający, zwłaszcza wobec niebagatelnej doniosłości praktycznej formy testamentu ustnego. Można przy tym zaryzykować stwierdzenie, że spośród uregulowań dotyczących form testamentowych przepisy o testamencie ustnym budzą najwięcej wątpliwości. Dają temu wyraz stanowiska prezentowane zarówno w orzecznictwie, jak i w nauce prawa spadkowego. Na skalę zjawiska wskazuje choćby mnogość rozstrzygnięć podjętych w tej mierze przez Sąd Najwyższy oraz znaczna liczba wypowiedzi doktrynalnych.

Podjęcie tematu formy testamentu ustnego jest także uzasadnione z uwagi na prowadzone w ramach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego prace nad projektem nowego kodeksu cywilnego, obejmującego także księgę poświęconą prawu spadkowemu. Komisja nie udzieliła jeszcze odpowie-

dzi na pytanie dotyczące potrzeby wprowadzenia do nowego kodeksu przepisów o testamencie ustnym. Z przyczyn podanych w akapicie poprzednim usunięcie tego dylematu nie będzie łatwe. Omawiana forma ma *nota bene* coraz szersze grono przeciwników¹.

Sformułowanie poglądu na temat zasadności utrzymania w mocy przepisów o formie testamentu ustnego wymaga przeprowadzenia pogłębionych studiów. W związku z tym nie opowiadam się w tym opracowaniu stanowczo za żadnym z możliwych do przyjęcia rozwiązań. Zwracam jednak uwagę, że jeśli ustawodawca zdecydowałby ostatecznie o uregulowaniu w nowym kodeksie cywilnym tej formy testamentu, konieczne będzie ustawowe rozwiązanie trudności interpretacyjnych występujących obecnie przy rozważaniu przesłanki „istnienia obawy rychłej śmierci spadkodawcy”.

II. Analiza stanu prawnego i praktyki orzeczniczej

Zamieszczony w art. 952 § 1 k.c. zwrot „obawa rychłej śmierci” występował już w art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. o prawie spadkowym². Na tle tego sformułowania w orzecznictwie i literaturze powstały różne hipotezy interpretacyjne. Na uwagę zasługuje, że Sąd Najwyższy już wielokrotnie dokonywał wykładni tego zwrotu. Choć wydawać by się mogło, że w tym zakresie zostało powiedziane już wszystko, pod koniec lat 90. XX w., regulacja z art. 952 § 1 k.c. dotycząca analizowanej przesłanki ponownie stała się źródłem trudności interpretacyjnych. Od tego czasu do chwili obecnej można, jak sądzę, bez przesady mówić o prawdziwym „urodzaju” orzecznictwem³.

¹ Zob. np. M. Pa z d a n, [w:] *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006, s. 194; B. P r ę d a, *W sprawie przyszłości testamentu ustnego*, Rejent 2009, nr 5, s. 89.

² Dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz.U. nr 60, poz. 328), dalej: dekret z 1946 r.

³ Zob. zwłaszcza orzeczenia SN: z 10 sierpnia 1948 r., C 458/48 (PiP 1948, nr 12, s. 116); z 3 listopada 1948 r., C 755/48 (PiP 1949, nr 2, s. 121); z 5 czerwca 1951 r., C 654/50 (OSNCK 1953, nr 1, poz. 10, PiP 1951, nr 11, s. 805); z 22 grudnia 1951 r., C 1325/51 (OSNC 1952, nr 3, poz. 84); z 4 lipca 1952 r., C 1321/52 (OSNCK 1953, nr 1, poz. 30, PiP 1952, nr 10, s. 542); z 12 kwietnia 1961 r., II CR 16/61 (OSNC 1963, nr 2, poz. 30); uchwałę SN z 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91 (OSP 1993, nr 1, poz. 4); postanowienia SN: z 24 czerwca 1974 r., III CRN 118/74 (Lex 7534); z 20 marca 1984 r.,

Ogólnie rzecz ujmując, obecnie można wyróżnić trzy koncepcje dotyczące interpretacji ustawowego zwrotu „obawa rychłej śmierci”. Umownie nazwę je: subiektywną, obiektywną i pośrednią.

Według koncepcji subiektywnej konieczne jest, aby w chwili sporządzania testamentu spadkodawca odczuwał niepokój, że jego śmierć będzie rychła. To subiektywne odczucie spadkodawcy jest wystarczające. Prawnie irrelevantne jest, czy tak rozumiana obawa jest uzasadniona (zwłaszcza wskutek zajścia okoliczności, które w świetle wiedzy medycznej lub doświadczenia życiowego uzasadniają przewidywanie, że śmierć testatora nastąpi niebawem)⁴. Subiektywnej koncepcji wykładni pojęcia obawy rychłej śmierci dano wyraz wielokrotnie w nauce prawa spadkowego, zarówno na tle postanowień art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r.⁵, jak i art. 952 § 1 k.c.⁶

III CRN 37/84 (Lex 8594); z 28 stycznia 1999 r., III CKN 146/98 (Lex 50651); z 8 lutego 2000 r., I CKN 408/98 (Lex 50854); z 24 marca 2000 r., I CKN 485/98 (Lex 50850); z 28 marca 2000 r., II CKN 875/98 (Lex 50877); z 18 kwietnia 2000 r., III CKN 271/00 (Lex 607498); z 30 maja 2000 r., IV CKN 9/00 (Lex 532109); z 12 kwietnia 2002 r., I CKN 1457/99 (Lex 55105); z 18 kwietnia 2002 r., II CKN 15/00 (Lex 55102, Prokuratura i Prawo 2002, nr 11, s. 36 – wkładka); z 6 czerwca 2002 r., I CKN 669/00 (Lex 567325); z 21 czerwca 2002 r., V CKN 1071/00 (Lex 566022); 12 grudnia 2002 r., V CKN 259/01 (Lex 77066); z 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02 (Lex 146432); z 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01 (Lex 146434); z 16 lipca 2003 r., V CKN 434/01 (OSNC 2004, nr 10, poz. 158, Biuletyn SN 2004, nr 1, s. 10); z 25 lipca 2003 r., V CK 120/02 (OSNC 2004, nr 10, poz. 159, Biuletyn SN 2004, nr 1, s. 10, Monitor Prawniczy 2004, nr 5, s. 226); z 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02 (OSP 2004, nr 10, s. 124, OSNC 2005, nr 1, poz. 7, Biuletyn SN 2004, nr 4, s. 9; Monitor Prawniczy 2004, nr 17, s. 806); z 8 lutego 2006 r., II CSK 128/05 (Lex 192038); z 5 lipca 2006 r., IV CSK 74/06 (Lex 1101685); z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07 (Lex 465921); z 11 marca 2009 r., I CSK 321/08 (Lex 738081); z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228); z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10 (OSNC-ZD 2011, nr 4, poz. 79); z 11 marca 2011 r., II CSK 379/10 (Lex 784916).

⁴ Zob. uchwała SN z 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91 (OSP 1993, nr 1, poz. 4). Zob. także orzeczenia powołane w przyp. 31.

⁵ Zob. L. S m a l, *Testamenty szczególnie według polskiego prawa spadkowego*, Przewid Notarialny 1949, t. I, s. 146; J. G w i a z d o m o r s k i, *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1961, s. 198; A. L a m p a r s k a, *Kilka uwag na tle stosowania przepisu art. 82 prawa spadkowego*, Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości 1961, nr 1, s. 26.

⁶ Zob. W. Ż y w i c k i, *Testamenty ustne w świetle orzecznictwa*, Nowe Prawo 1971, nr 1, s. 108-109; F. B ł a h u t a, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, red. J. Pietrzykowski, Warszawa 1972, s. 1878; L. S t e c k i, [w:] *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. II,

Na odmiennych założeniach skonstruowana jest koncepcja obiektyw-
na. Zgodnie z tą koncepcją konieczne jest, aby w chwili sporządzania
testamentu obawa rychłej śmierci spadkodawcy była uzasadniona rzeczy-
wistymi zdarzeniami zagrażającymi spadkodawcy rychłą śmiercią⁷. Pod-
kreśla się, że stan zdrowia spadkodawcy musi być tego rodzaju, iż na
podstawie wiedzy medycznej lub doświadczenia życiowego uzasadnione
jest przewidywanie rychłej śmierci spadkodawcy⁸. Według poglądu skraj-
nego obojętna przy rozważaniu omawianej przesłanki jest okoliczność,
czy spadkodawca odczuwał niepokój co do swojej bliskiej śmierci⁹. Na
ogół jednak wymaga się zaistnienia po stronie spadkodawcy tej tzw.
subiektywnej obawy¹⁰. Koncepcja obiektywna odgrywa obecnie dominu-
jącą rolę w orzecznictwie i literaturze. Na tle art. 952 §1 k.c. spotkała
się z aprobatą wielu przedstawicieli doktryny¹¹. Podkreślenia wymaga

red. J. Winiarz, Warszawa 1989, s. 850; M. N i e d o ś p i a ł, *Testament. Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków-Poznań 1993, s. 36; t e n ż e, *Glosa do postanowienia SN z 20 XI 2003 r., III CZP 7/02 (testament ustny w warunkach zamiaru samobójczego a kwestia obawy rychłej śmierci)*, PiP 2005, nr 1, s. 117.

⁷ Zob. postanowienie SN z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228).

⁸ Zob. postanowienia SN: z 24 czerwca 1974 r., III CRN 118/74 (Lex 7534); z 24 marca 2000 r., I CKN 485/98 (Lex 50850); z 30 maja 2000 r., IV CKN 9/00 (Lex 532109); z 18 kwietnia 2002 r., II CKN 15/00 (Prokuratura i Prawo 2002, nr 11, s. 36 – wkładka); 21 czerwca 2002 r., V CKN 1071/00 (Lex 566022); z 12 grudnia 2002 r., V CKN 259/01 (Lex 77066); z 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02 (Lex 146432); z 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01 (Lex 146434); z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07 (Lex 465921); z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228); z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10 (OSNC-ZD 2011, nr 4, poz. 79).

⁹ Zob. np. postanowienie SN z 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01 (Lex 146434). Zob. także: S. W ó j c i k, F. Z o l i, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, t. X, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 311 i, jak się wydaje, A. Ś w i a t ł o w s k i, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z dnia 7 stycznia 1992 r., sygn. akt III CZP 135/91*, Rejent 1992, nr 11, s. 104-106.

¹⁰ Zob. np. postanowienia SN: z 24 marca 2000 r., I CKN 485/98 (Lex 50850); z 18 kwietnia 2002 r., II CKN 15/00 (Prokuratura i Prawo 2002, nr 11, s. 36 – wkładka); z 21 czerwca 2002 r., V CKN 1071/00 (Lex 566022); z 12 grudnia 2002 r., V CKN 259/01 (Lex 77066); z 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02 (Lex 146432); z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07 (Lex 465921); z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228); z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10 (OSNC-ZD 2011, nr 4, poz. 79).

¹¹ Zob. np. J. K o s i k, *Przesłanki sporządzania testamentu ustnego w kodeksie cywilnym*, *Studia Cywilistyczne* 1969, t. XIII-XIV, s. 204; J. G w i a z d o m o r s k i, *Formy testamentu*, *Nowe Prawo* 1966, nr 6, s. 720, przyp. 24; t e n ż e, *Prawo spadkowe w za-*

natomiast, że żaden z autorów nie zaaprobował koncepcji obiektywnej w zakresie wykładni samego tylko pojęcia „obawy rychłej śmierci” użytego w art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r.

Na tle koncepcji obiektywnej w orzecznictwie¹² wskazuje się czasem, że dla spełnienia analizowanej przesłanki nie wystarczy sam tylko podeszły wiek spadkodawcy ani też utrzymujący się przez dłuższy czas zły stan zdrowia w związku z przewlekłym schorzeniem. Konieczne jest wystąpienie nagłego zdarzenia (np. wypadku komunikacyjnego, pogorszenia stanu zdrowia), które samoistnie lub w powiązaniu z wiekiem lub przewlekłym schorzeniem spadkodawcy w świetle wiedzy medycznej lub doświadczenia życiowego może być przyczyną rychłej śmierci spadkodawcy¹³.

W literaturze głoszone są także poglądy, które można ująć w ramy koncepcji pośredniej. Odłąbnęj wzmianki wymaga stanowisko prezentowane przez M. Pazdana, który za wystarczające uznaje „wystąpienie u spadkodawcy obawy rychłej śmierci opartej – z uwzględnieniem jego

rysie, Warszawa 1972, s. 108; B. Kordasiewicz, *Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 72; S. Wójcik, [w:] *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986, s. 202; A. Światłowski, *Glosa...*, s. 104-106; S. Wójcik, F. Zołł, [w:] *System...*, s. 311; J. Turłukowski, *Sporządzenie testamentu w praktyce*, Warszawa 2009, s. 14; A. Doliwa, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2007, s. 85; L. Kaltenbek-Skarbek, W. Żurek, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2007, s. 44; M. Kłos, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z dnia 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02*, OSP 2004, nr 10, s. 527; S. Niemczyk, A. Łazarska, *Prawno-medyczna wykładnia „obawy rychłej śmierci” jako przesłanka ważności testamentu ustnego*, *Prawo i Medycyna* 2007, nr 2, s. 96-97 i, jak się wydaje, E. Niezbecka, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz LEX*, t. IV. *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, s. 139.

¹² Tak np. postanowienia SN: z 24 czerwca 1974 r., III CRN 118/74 (Lex 7534); z 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02 (Lex 146432); z 25 lipca 2003 r., V CK 120/02 (OSNC 2004, nr 10, s. 159, Biuletyn SN 2004, nr 1, s. 10, Monitor Prawniczy 2004, nr 5, s. 226); z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10; z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10 (OSNC-ZD 2011, nr 4, poz. 79).

¹³ Stanowisko takie zostało trafnie uznane za zbyt rygorystyczne przez M. Pazdana. Zob. M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do artykułów 450-1088*, t. II, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2011, s. 1106. Odmienne: E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 141; J. Kremis, K. Górska, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 1580.

punktu widzenia – na okolicznościach uzasadniających to jego przekonanie, choćby wiedza o tych okolicznościach wynikała z błędu”, odrzucając jednocześnie sytuacje, w których obawa rychłej śmierci oparta jest na przesłankach całkowicie irracjonalnych¹⁴. Podobny pogląd zaprezentowano w postanowieniu SN z dnia 8 lutego 2006 r.¹⁵ Sąd podkreślił, że „przekonanie spadkodawcy o rychłej śmierci może uzasadniać każda przyczyna (zły stan zdrowia, podeszły wiek, znajdowanie się w sytuacji zagrażającej bezpośrednio życiu), która w świetle aktualnej wiedzy i doświadczenia życiowego, przy uwzględnieniu indywidualnych właściwości organizmu spadkodawcy, może być przyczyną jego bliskiej śmierci. Nie można bowiem całkowicie pomijać »przecucia« śmierci, mimo że nie można go w pełni racjonalnie wyjaśnić. Obawa rychłej śmierci zachodzi także wówczas, jeżeli po sporządzeniu testamentu okazało się, że okoliczności uzasadniające przekonanie spadkodawcy o jego bliskiej śmierci w rzeczywistości nie zachodziły”. W ramach koncepcji pośredniej nie wyklucza się zatem także stosowania kryteriów obiektywnych. Wydaje się jednak, że poglądy pośrednie w zakresie, w jakim są bardziej liberalne niż koncepcja obiektywna, nie zostały zaakceptowane w praktyce orzeczniczej Sądu Najwyższego¹⁶.

¹⁴ Zob. M. P a z d a n, [w:] *Kodeks...*, s. 1106. Podobnie: J. K r e m i s, K. G ó r s k a, [w:] *Kodeks...*, s. 1578-1580; E. S k o w r o ń s k a - B o c i a n, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 107-108; t a ż, *Obawa rychłej śmierci jako przesłanka sporządzenia testamentu ustnego*, [w:] *Ars et usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, Warszawa 2005, s. 243 (autorka co do zasady prezentuje stanowisko nawiązujące do koncepcji obiektywnej, jednakże wyjątkowo dopuszcza, aby wyłącznie subiektywna obawa rychłej śmierci była uważana za spełnienie przesłanki obawy rychłej śmierci).

¹⁵ Sygn. akt: II CSK 128/05 (Lex 192038).

¹⁶ Notyfikacji wymagają w tym miejscu orzeczenia, w uzasadnieniach których Sąd Najwyższy użył sformułowań na tyle ogólnych, że niewykluczających aprobaty dla koncepcji pośredniej. Wskazano bowiem, że przesłanka obawy rychłej śmierci jest spełniona, gdy subiektywne przewidywanie spadkodawcy oparte jest na uzasadniających je okolicznościach. Zob. np. postanowienia SN z 28 marca 2000 r., II CKN 875/98 (Lex 50877); z 12 kwietnia 2002 r., I CKN 1457/99 (Lex55105); z 6 czerwca 2002 r., I CKN 669/00 (Lex 567325). Orzeczenia te wydano w sprawach, w których stan zdrowia testatora oceniany z punktu widzenia wiedzy medycznej uzasadniał obawę rychłej jego śmierci. Z tej przyczyny nie jest możliwe rozstrzygnięcie, czy orzeczenia te stanowią wyraz koncepcji

Zaznaczone rozbieżności mają kluczowe znaczenie w związku z tym, że spełnienie przesłanki „istnienia obawy rychłej śmierci spadkodawcy” wystarczy w świetle art. 952 § 1 k.c., aby stało się dopuszczalne sporządzenie testamentu w formie ustnej. Jest to przesłanka samodzielna tej formy testamentu. Nie jest konieczne, aby z powodu istnienia obawy rychłej śmierci spadkodawcy zachowanie zwykłej formy testamentu było niemożliwe lub bardzo utrudnione¹⁷.

Nie budzi zatem obecnie wątpliwości dopuszczalność sporządzenia testamentu ustnego w sytuacji, gdy istnieje niebezpieczeństwo rychłej śmierci testatora, uzasadniająca jego obawę. Brak jest natomiast jednolitego stanowiska w kwestii, czy uzasadnia skorzystanie z tej formy testamentu wystąpienie u spadkodawcy uczucia obawy bliskiej śmierci nieusprawiedliwionego w świetle okoliczności albo też usprawiedliwionego okolicznościami, lecz nie takimi, które w świetle wiedzy medycznej lub doświadczenia życiowego mogą spowodować rychłą śmierć.

Przeprowadzona w dalszej części opracowania argumentacja będzie służyła uzasadnieniu dwóch tez. Po pierwsze, uważam, że interpretacja art. 952 § 1 k.c. w duchu koncepcji subiektywnej jest uzasadniona. Po drugie zaś, obecny stan prawny uważam za niezadowolający. W niektórych przypadkach aprobata dla koncepcji subiektywnej może prowadzić do rezultatów trudnych do zaakceptowania. W związku z tym w omawianym zakresie konieczne są zmiany ustawowe.

pośredniej. Odmiennie: J. K r e m i s, K. G ó r s k a, [w:] *Kodeks...*, s. 1578-1580 (autorzy ci uznają postanowienie SN z 28 marca 2000 r., II CKN 875/98 za przejaw stanowiska pośredniego). Zob. jednak postanowienie SN z 5 lipca 2006 r., IV CSK 74/06 (Lex 1101685), w którym SN, aprobując założenia koncepcji obiektywnej, nie wykluczył sytuacji, w których wewnętrzny stan psychiczny i emocjonalny spadkodawcy uzasadni obawę rychłej śmierci. To jednak w ocenie Sądu mogłoby nastąpić co najwyżej wyjątkowo.

¹⁷ Tak trafnie np. M. P a z d a n, [w:] *Kodeks...*, s. 1106; E. S k o w r o Ń s k a - B o c i a n, *Komentarz...*, s. 140. Zob. także: postanowienia SN: z 8 lutego 2000 r., I CKN 408/98 (Lex 50854); z 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01 (Lex 146463); z 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02 (OSP 2004, nr 10, s. 124, OSNC 2005, nr 1, poz. 7, Biuletyn SN 2004, nr 4, s. 9, Monitor Prawniczy 2004, nr 17, s. 806); z 8 lutego 2006 r., II CSK 128/05 (Lex 192038); z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07 (Lex 465921); z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228); z 11 marca 2011 r., II CSK 379/10 (Lex 784916).

III. Ocena aktualnego stanu prawnego i praktyki orzeczniczej

W pierwszej kolejności należy odpowiedzieć na pytanie, czy zaprezentowane wcześniej koncepcje interpretacyjne są uzasadnione w świetle przepisu art. 952 § 1 k.c.¹⁸ W mojej ocenie na tle tego przepisu należy przyjąć koncepcję subiektywną. Chciałbym podkreślić, że *de lege ferenda* nie jestem zwolennikiem koncepcji subiektywnej. Jednakże *de lege lata* uważam, że w świetle aktualnego stanu prawnego tylko taka koncepcja znajduje swoje uzasadnienie. Wykładnia przepisu art. 952 § 1 k.c. w duchu pozostałych przytoczonych koncepcji znajduje w mojej ocenie uzasadnienie przede wszystkim w argumentach natury pragmatycznej (pozwalając m.in. uniknąć trudnych do rozwiązania problemów praktycznych i, niejednokrotnie, rozstrzygnięć niesłusznych). W jej ramach pomija się jednak często treść art. 952 § 1 k.c.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że za rozumieniem ustawowego zwrotu „istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy” wedle założeń koncepcji subiektywnej przemawiają liczne, ważne argumenty. Nie tylko ich ilość, ale przede wszystkim doniosłość sprawia, że racjom przeciwnym należy odmówić znaczenia.

Otóż za zasadnością interpretacji art. 952 § 1 k.c. w nawiązaniu do koncepcji subiektywnej przemawiają w szczególności dyrektywy wykładni językowej.

Zwrot „obawa rychłej śmierci spadkodawcy” oznacza odczuwany przez spadkodawcę niepokój co do tego, że jego śmierć jest bliska¹⁹. Tylko takie rozumienie odpowiada regułom poprawności języka polskiego²⁰.

¹⁸ Zgodnie z art. 952 § 1 k.c.: „Jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków”.

¹⁹ W tym duchu trafnie: postanowienie SN z 11 marca 2009 r., I CSK 321/08 (Lex 738081). Nie chodzi bowiem o lęk przed śmiercią, lecz o niepokój co do tego, że śmierć nastąpi niebawem.

²⁰ Czasem w orzecznictwie używa się tu określenia „subiektywnego przekonania spadkodawcy”. Zob. np. uchwała SN z 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91 (OSP 1993, nr 1, poz. 4); postanowienie SN z 12 kwietnia 2002 r., I CKN 1457/99 (Lex 55105) i z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10 (OSNC-ZD 2011, nr 4, poz. 79). Należy krytycznie odnieść się do takiej konwencji językowej. Pojęcie „obawy” odczuwanej przez daną osobę

Wskutek obserwacji praktyki posługiwania się językiem polskim w mowie potocznej, od wielu już lat językoznawcy definiują obawę jako stan, uczucie niepewności, niepokoju, lęku, strachu²¹. Podkreślenia wymaga, że chodzi o uczucie, stan, które są właściwe przede wszystkim człowiekowi. Są one z nim nierozzerwalne²². Nie sposób przyjąć, że owo uczucie może

nie jest tożsame z pojęciem „przekonania”, a więc pewności, przeświadczenia danej osoby co do czegoś. Jeśli przyjąć, że spadkodawca musiałby w chwili sporządzania testamentu być przekonany o swojej rychłej śmierci, samo tylko odczuwanie obawy byłoby niewystarczające.

²¹ Tak np. S.B. Lindę, *Słownik języka polskiego*, t. III: *M-O*, Lwów 1857, s. 374 („Obawa – obawianie się, wątpliwa czegoś bojaźń; [...] Obawa, pośredni stan bojaźni, w którym człowiek, lubo się lęka nieprzyjemnego zdarzenia, nie jest atoli pewnym, że się zdarzy, nie jest bez nadziei, że odwróci. Obawa jest więcej jak niespokojność, a mniej jak bojaźń”); A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego. Część I*, Wilno 1861, s. 795 („Obawa [...] stan; bojaźń niepewna czy się to stanie czego się obawiamy. Być w obawie. Być w obawie o kogo [...]”); *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. III, Warszawa 1904, s. 438 („Obawa [...] obawianie się, niespokojność w przewidywaniu zła mającego nastąpić [...] Być w obawie [...]”); *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. V, Warszawa 1963, s. 413-414 („Obawa [...] ‘stan, uczucie niepewności, niepokoju co do skutków, następstw czego; lęk strach’: *Dręczyły go najgorsze obawy i zle przecucia. [...] Mieć, żywić obawy. Budzić, rozproszyć obawy*”); *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak t. II: *L-P*, Warszawa 1979, s. 405 („Obawa – Stan, uczucie niepewności, niepokoju co do skutku, następstw czegoś; strach, lęk. [...] Mieć, żywić obawy. Budzić, rozproszyć obawy. Żyć w obawie czegoś”); L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniewska, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2011, s. 531 („Obawa – uczucie niepewności lub niepokoju co do następstw czegoś”). Tak również: *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Lempicka, Warszawa 1993, s. 463; *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1995, s. 518; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003, s. 1042; *Popularny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1999, s. 380; B. Dunaj, *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa 2007, s. 1026; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, Poznań 1999, s. 423; *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, red. A. Markowski, Warszawa 1999, s. 527.

²² Prawidłowość tę zdaje się dostrzegać także A. Światłowski, który jednak opowiada się za koncepcją obiektywną. Autor ów zauważa, że obawa jest ze swej istoty zawsze subiektywna, jednakże pomimo to formułuje nacechowaną sztucznością konstrukcję sprowadzającą się do tego, że w przepisie art. 952 § 1 k.c. chodzi o obawę rozumianą jako uzasadnione przypuszczenie powzięte przez posiadającego odpowiednią wiedzę zewnętrznego obserwatora. (Zob. A. Światłowski, *Glosa...*, s. 104-106). Tezy takiej nie można zaaprobować. Budzi ona wiele zastrzeżeń. Z natury rzeczy uczucia można przypisać tylko realnemu człowiekowi, nie zaś wyimaginowanemu modelowi. Ów zewnętrzny obserwator

istnieć bez przypisania go konkretnemu człowiekowi²³. Człowiekiem tym musi być z natury rzeczy spadkodawca. Aksjologicznie na spadkodawcy koncentruje się bowiem cała regulacja dotycząca testamentów. To spadkodawca podejmuje m.in. decyzję, czy sporządzić testament oraz, w razie pozytywnej odpowiedzi, w głównej mierze czyni zadość przesłankom formalnym przewidzianym ustawą. Zatem to spadkodawca musi odczuwać obawę swojej rychłej śmierci. Przyjęcie odmiennego zapatrywania należy uznać za sprzeczne z regułami języka polskiego (w tym zwłaszcza potocznego).

Należy odnieść się krytycznie do praktyki nadawania zwrotom ustawowym treści dalece odbiegających od ich potocznego znaczenia (i to bez wyraźnego zezwolenia na to przyjmującego postać definicji legalnej)²⁴.

nie bierze zresztą udziału w sporządzaniu testamentu ustnego. Nie wiadomo też, jak powiązane ów fakt z tym, że istnienie obawy rychłej śmierci spadkodawcy ocenia się według stanu na chwilę sporządzania testamentu.

²³ Jestem świadomy, że istnieje praktyka językowa polegająca na formułowaniu zdań typu: „Zdrowie pacjenta nie budzi już obaw”. Trzeba jednak w takim przypadku przyjmować optykę osoby, która wypowiada to zdanie. Uczucie, jakim jest obawa, nie może bowiem istnieć jako oderwane od osoby, której jest ono właściwe. Oznacza to, że osoba wypowiadająca wspomniane zdanie jest spokojna o stan zdrowia pacjenta. To samo dotyczy zdań typu: „Zachodzi obawa, że pacjent zostanie poddany operacji”. Wypowiadająca to zdanie osoba przewiduje, że pacjent zostanie poddany operacji.

²⁴ Obowiązek posługiwania się poprawnymi wyrażeniami językowymi w ich podstawowym i powszechnie przyjętym znaczeniu nakłada § 8 ust. 1 załącznika do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz.U. z 2002 r., nr 100, poz. 908; dalej: z.t.p. 2002). Przepis identycznej treści zawarto w § 5 ust. 1 uchwały nr 147 Rady Ministrów z dnia 5 listopada 1991 r. w sprawie zasad techniki prawodawczej (MP z 1991 r., nr 44, poz. 310; dalej: z.t.p. 1991). Podobnie: §10 ust. 2 załącznika do zarządzenia nr 55/63/4 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 maja 1939 r. w sprawie zasad techniki prawodawczej (niepublikowanych w dzienniku urzędowym; dalej: z.t.p. 1939) i § 4 ust. 3, pkt 1 załącznika do zarządzenia nr 238 Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 1961 r. w sprawie zasad techniki prawodawczej (niepublikowanych w dzienniku urzędowym; dalej: z.t.p. 1961). Treść z.t.p. z 1939 r. i 1961 r. za: G. Wierczyński, *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 103-104. Jeśli znaczenie danego określenia nie byłoby powszechnie zrozumiałe, konieczne byłoby sformułowanie stosownej definicji ustawowej (tak: § 146 § 1 pkt 3 z.t.p. 2002 i § 90 ust. 1 pkt 3 z.t.p. 1991). Choć wspomniane źródła prawa są adresowane do organów administracji rządowej, zasadny jest postulat, aby sformułowane w nich zasady techniki prawodawczej nie pozostały obce także ustawodawcy. Na potrzebę

O wadliwości takiego postępowania świadczą już choćby utrzymujące się od lat rozbieżności interpretacyjne dotyczące omawianej przesłanki. Skoro strony w praktyce wciąż kwestionują ujmowanie analizowanej przesłanki w nawiązaniu do kryteriów obiektywnych, należy przyjąć, że przynajmniej w części nie są dostatecznie przekonane argumentacją Sądu Najwyższego w podobnych sprawach.

Przeciwko posługiwaniu się kryteriami obiektywnymi można podać dodatkowy argument natury językowej. W przypadku koncepcji obiektywnej nadaje się równocześnie jednemu zwrotowi ustawowemu („obawa rychłej śmierci spadkodawcy”) dwa odmienne znaczenia. Po pierwsze, obawa ta traktowana jest jako odczucie spadkodawcy, po drugie zaś, zwrot ten wyjaśnia się jako istniejący obiektywnie w świecie rzeczywistym stan zagrożenia rychłą śmiercią²⁵. Jest to rozumowanie niekonsekwentne. Gdyby rzeczywiście w ustawie zamierzono wprowadzić taki właśnie dualizm znaczeniowy, stanowiłoby to naruszenie postulatów racjonalnej legislacji²⁶.

Za nieprzekonujące należy uznać poglądy, zgodnie z którymi bezosobowa forma zwrotu „istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy” przemawia przeciwko koncepcji subiektywnej. Czasem dodaje się przy tym, że gdyby ustawodawca zamierzał nadać pojęciu obawy rychłej śmierci znaczenie tylko subiektywne, posłużyłby się formułą podmiotową w rodzaju: „jeżeli spadkodawca obawia się rychłej śmierci”, wyraźnie wskazującą na to, że przesądza tu subiektywne przekonanie testatora²⁷. Postulat precyzyjnej regulacji prawnej zasługuje, moim zdaniem, na aprobatę. Niemniej jednak obecne sformułowanie art. 952 § 1 k.c. nie przemawia

taką zwrócił uwagę Trybunał Konstytucyjny. Por. szerzej E. Rott-Pietrzyk, *Klauzula rozsądku w prawie prywatnym*, Warszawa 2007, s. 317-318 (i powołane tam źródła); G. Wierczyński, *Redagowanie...*, s. 21-29 (i powołane tam źródła).

²⁵ Uwagę tę należy odnieść odpowiednio także do koncepcji pośredniej.

²⁶ W tym duchu także § 10 z.t.p. 2002, § 7 z.t.p. 1991 i § 9 ust. 1 z.t.p. 1939. W przepisach tych postanowiono, że do oznaczenia jednakowych pojęć należy używać jednakowych określeń, a różnych pojęć nie powinno się oznaczać tymi samymi określeńiami. Zob. także uwagi w przyp. 24.

²⁷ Zob. np. postanowienie SN z 12 kwietnia 2002 r., I CKN 1457/99 (Lex 55105) i z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228). Zob. także: S. Wójcik, F. Zolli, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, t. X, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009, s. 311-312.

przeciwko koncepcji subiektywnej. Wręcz przeciwnie. Analiza tego postanowienia prowadzi bowiem do wniosku, że koncepcja ta jest zasadna. W art. 952 § 1 k.c. jest mowa o „istnieniu obawy rychłej śmierci spadkodawcy”, a więc o tym, że konieczne jest istnienie u spadkodawcy uczucia lęku, że jego śmierć nastąpi niebawem. Innymi słowy, chodzi o to, aby w świecie realnym doszło do zaistnienia zdarzenia polegającego na odczuwaniu przez testatora obawy rychłej śmierci. Umieszczenie po słowach „obawy rychłej śmierci” przydawki „spadkodawcy” służy jedynie dookreśleniu, o czyją bliską śmierć powinien niepokoić się sporządzający testament. Obecne sformułowanie przepisu art. 952 § 1 k.c. jest także poprawne z punktu widzenia stylistycznego w kontekście całego zdania tworzącego ów przepis. Stanowisku odmiennemu można wreszcie przeciwstawić bardziej prozaiczny argument. Otóż, gdyby ustawodawca zamierzał nadać omawianemu zwrotowi znaczenie obiektywne, zamiast synonimem „uczucia niepewności” posłużyłby się sformułowaniem w rodzaju: „jeżeli istnieje niebezpieczeństwo rychłej śmierci testatora uzasadniające jego obawę w tej mierze”²⁸. Podobnie rzecz by się miała w przypadku przyjęcia koncepcji pośredniej (np. „jeżeli testator odczuwa obawę rychłej śmierci usprawiedliwioną w jego przekonaniu okolicznościami”).

Za koncepcją subiektywną przemawia również to, że w art. 952 § 1 k.c. ustanowiono przesłankę istnienia jedynie obawy rychłej śmierci, bez wprowadzenia wymaganie, aby obawa ta była usprawiedliwiona. Ustawodawca postanawia zatem o tym, czego ma dotyczyć obawa (bliskiej śmierci spadkodawcy), nie ogranicza jednak katalogu okoliczności, w jakich ta obawa powinna zaistnieć.

Wynik porównania i analizy treści art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r.²⁹ i art. 952 § 1 k.c. przemawia za ujęciem subiektywnym analizowanej

²⁸ Por. także: M. P a z d a n, [w:] *Kodeks...*, s. 1106 („Z drugiej strony, nie można pomijać tego, że omawiany przepis wymaga jedynie istnienia obawy, a nie niebezpieczeństwa rychłej śmierci”).

²⁹ Zgodnie z art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r.: „Jeżeli wskutek szczególnych okoliczności, jako to: przerwania komunikacji, epidemii, działań wojennych, choroby spadkodawcy albo jego nieszczęśliwego wypadku, uzasadniających obawę rychłej jego śmierci, sporządzenie testamentu zwykłego byłoby niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może sporządzić testament ustny przez podanie swej woli do wiadomości trzech równocześnie obecnych świadków”.

przesłanki w obydwu aktach prawnych³⁰. Pierwszy z wymienionych przepisów wprowadził trzy grupy przesłanek, które powinny być spełnione łącznie, aby można było sporządzić testament ustny. Po pierwsze, musiały zaistnieć szczególne okoliczności, wśród których w ustawie wymieniono: przerwanie komunikacji, epidemię, działania wojenne, chorobę spadkodawcy albo jego nieszczęśliwy wypadek. Po drugie, okoliczności te powinny być tego rodzaju, że uzasadniły powstanie u spadkodawcy obawy rychłej śmierci. Innymi słowy, wskutek tych okoliczności musiała zaistnieć obawa rychłej śmierci spadkodawcy. Po trzecie zaś, wskutek tych okoliczności skorzystanie ze zwykłej formy testamentu powinno być niemożliwe lub bardzo utrudnione. Analiza treści art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. prowadzi zatem wprost do wniosku, że samo tylko pojęcie „obawa rychłej śmierci (spadkodawcy)” występuje w tym przepisie jedynie w ujęciu subiektywnym, tj. jako towarzyszące spadkodawcy uczucie niepewności co do jego rychłej śmierci³¹.

Nadanie zwrotowi „obawa rychłej śmierci” znaczenia obiektywnego nie odpowiadałoby względem racjonalnej legislacji. Prowadziłoby bowiem do wniosku, że ustawodawca w art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. wprowadził obok siebie dwie przesłanki obiektywne, odpowiadające sobie treścią, lecz odmiennie sformułowane. W takiej sytuacji istniałyby: przesłanka szczególnych okoliczności oraz przesłanka obawy rychłej śmierci (swoim zakresem obejmująca także zaistnienie owych szczególnych okoliczności). Oczywiście, poprawne jest stwierdzenie, że na tle art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. konieczne było nie tylko zaistnienie uczucia niepokoju spadkodawcy, ale także okoliczności szczególnych to uczucie uzasadniających. Trzeba jednak mieć świadomość, że prawidłowość tego sądu wynika z faktu, że obok przesłanki obawy rychłej śmierci ustawodawca

³⁰ Odmiennie, moim zdaniem nie trafnie, E. Skowrońska, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z dnia 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91*, OSP 1993, nr 1, poz. 4, s. 12-13.

³¹ Zob. np. orzeczenia SN z 10 sierpnia 1948 r., C 458/48 (PiP 1948, nr 12, s. 116); z 3 listopada 1948 r., C 755/48 (PiP 1949, nr 2, s. 121); z 5 czerwca 1951 r., C 654/50 (OSNCK 1953, nr 1, poz. 10, PiP 1951, nr 11, s. 805); z 4 lipca 1952 r., C 1321/52 (OSNCK 1953, nr 1, poz. 30, PiP 1952, nr 10, s. 542); z 22 grudnia 1951 r., C 1325/51 (OSNC 1952, nr 3, poz. 84); z 12 kwietnia 1961 r., II CR 16/61 (OSNC 1963, nr 2, poz. 30).

wprowadził w tym przepisie dodatkową, wyraźną przesłankę ustawową: zaistnienia szczególnych okoliczności obawę tę uzasadniających³².

Podkreślenia wymaga, że żaden z autorów wypowiedziających się o uregulowaniu art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. nie zaaprobował obiektywnego charakteru samej tylko przesłanki „obawy rychłej śmierci”³³.

W art. 952 § 1 k.c. ustawodawca przejął jedną z przesłanek wprowadzonych w uregulowaniu poprzedzającym kodeks cywilny – tj. przesłankę „obawy rychłej jego (tj. spadkodawcy – przyp. mój) śmierci” – rezygnując z przesłanek pozostałych. Nie uczynił przy tym ustawodawca żadnych kroków zmierzających ku temu, aby przesłance tej nadać znaczenie odmienne, aniżeli to miało miejsce na tle art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. Sformułowanie art. 952 § 1 k.c. dotyczące przesłanki „obawy rychłej śmierci spadkodawcy” jest w istocie tożsame z tym użytym w poprzednim akcie prawnym. Należy mu zatem nadawać znaczenie odpowiadające koncepcji subiektywnej.

³² Ewentualne zaś wątpliwości dotyczące tego, czy w art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. posłużono się jedynie kryterium obiektywnym, czy też także kryterium subiektywnym nie są spowodowane rozbieżnościami interpretacyjnymi dotyczącymi zwrotu „obawa rychłej śmierci”. Ten ostatni zwrot zawsze jest rozumiany w treści tego przepisu w ujęciu subiektywnym. Zob. orzeczenia podane w przyp. poprzednim. Chodzi natomiast o to, czy sformułowanie „wskutek szczególnych okoliczności [...] uzasadniających obawę rychłej śmierci” daje podstawę do przyjęcia, że wystarczy zaistnienie tych szczególnych okoliczności, które powstanie obawy rychłej śmierci uzasadniają, czy też dodatkowo konieczne jest, aby u testatora zaistniała taka obawa. Zob. np. orzeczenie SN z 22 grudnia 1951 r., C 1325/51 (OSNC 1952, nr 3, poz. 84), w którym SN najpierw zauważył, że „[d]opuszczalność sporządzenia testamentu szczególnego, przewidzianego w art. 82 pr. spadk., jest uzależniona, jak to trafnie zauważono w rewizji, od dwóch przesłanek, a mianowicie od istnienia okoliczności szczególnych uzasadniających obawę rychłej śmierci testatora oraz okoliczności uniemożliwiających lub przynajmniej bardzo utrudniających sporządzenie testamentu w formie zwykłej”. W dalszym wywodzie SN zweryfikował jednak, czy oprócz tych szczególnych okoliczności zaistniała także po stronie spadkodawcy obawa rychłej śmierci.

³³ Odmienne: W. Borysiak, który (moim zdaniem nietrafnie) wymienia A. Bazińskiego i S. Szera jako zwolenników koncepcji obiektywnej. Zob. W. B o r y s i a k, *Sporządzenie testamentu ustnego przez osobę pozostającą w zamiarze samobójczym*, Monitor Prawniczy 2007, nr 18, s. 1027, przyp. 5. Trzeba w tym miejscu także zwrócić uwagę na nieprawidłową praktykę polegającą na powoływaniu w orzecznictwie i literaturze niektórych orzeczeń wydanych na tle art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. na poparcie tezy o obiek-

Niebagatelne znaczenie dla zasadności ujęcia subiektywnego ma również wspomniana liberalizacja w art. 952 § 1 k.c. przesłanek sporządzenia testamentu ustnego. Przejawia się ona w dwóch aspektach. Po pierwsze, zrezygnowano z wymagania, aby obawa rychłej śmierci spadkodawcy była uzasadniona zaistnieniem okoliczności szczególnych. Ustawa nie wymaga obecnie, aby jakiegokolwiek przyczyny uzasadniały powstanie u spadkodawcy uczucia niepokoju co do jego bliskiej śmierci.

Po drugie, w art. 952 § 1 k.c. zaistnienie obawy rychłej śmierci nie jest traktowane jako okoliczność szczególna. O ile w art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. wymagane było, aby zachodziły szczególne okoliczności powodujące obawę rychłej śmierci, o tyle ustawodawca w obecnym uregulowaniu wymóg ten pomija. Świadczy o tym wprost treść art. 952 § 1 k.c., w którym *mutatis mutandis* jest mowa o: „istnieniu obawy rychłej śmierci albo szczególnych okoliczności”. Gdyby ustawodawca zamierzał traktować jako szczególne sytuacje, w których istnieje obawa rychłej śmierci, postanowiłby o tym wyraźnie (np. stanowiąc o „obawie rychłej śmierci i innych jeszcze okolicznościach szczególnych”).

Jest znamienne, że znalezienie się w sytuacji zagrażającej bliską śmiercią niewątpliwie na ogół należy do okoliczności niezwykłych. Wszak istnieje wówczas ryzyko utraty najcenniejszej wartości – życia. Ustawodawca postanowił jednak, że sporządzenie testamentu ustnego jest możliwe także w razie powstania u testatora obawy rychłej śmierci nieuzasadnionej okolicznościami zagrażającymi życiu. Należy w związku z tym odróżnić dwa pojęcia: istniejącego u testatora uczucia niepokoju, że jego śmierć nastąpi niebawem oraz znalezienia się w sytuacji niebezpieczeństwa rychłej śmierci. To pierwsze może w świetle art. 952 § 1 k.c. istnieć zarówno wówczas, gdy zachodzi niebezpieczeństwo rychłej śmierci, jak również wtedy, gdy niebezpieczeństwa takiego brak.

Dodatkowo w art. 952 § 1 k.c. złagodzone wymagania formalne testamentu ustnego w sytuacji, gdy zaistniała obawa rychłej śmierci, pozwalając na użycie tej formy niezależnie od możliwości skorzystania z formy zwykłej. Na ogół w sytuacji zagrożenia śmiercią sporządzenie

tywnym charakterze przesłanki obawy rychłej śmierci wprowadzonej do tego przepisu. Dotyczy to zwłaszcza odwołań do orzeczenia SN z 4 lipca 1952 r., C 1321/52 (OSNCK 1953, nr 1, poz. 30, PiP 1952, nr 10, s. 542).

testamentu w formie zwykłej jest co najmniej utrudnione. Zatem przesłanka obawy rychłej śmierci spadkodawcy jest w kodeksie cywilnym ukształtowana szerzej niż postulują to zwolennicy poglądów przeciwnych koncepcji subiektywnej. Ustawodawca dopuszcza bowiem sytuacje, w których zachodzi obawa rychłej śmierci, ale testowanie w formie zwykłej nie jest utrudnione lub niemożliwe.

Należy w tym miejscu krytycznie odnieść się do obecnej treści art. 952 § 1 k.c. Może być ona źródłem trudnych do rozstrzygnięcia wątpliwości interpretacyjnych. Są one związane z tym, że przepis ów nakłada ograniczenia dotyczące dopuszczalności testowania w formie ustnej. Problem nie powstaje wówczas, gdy obawa rychłej śmierci nie jest uzasadniona okolicznościami, które mogą być zakwalifikowane jako szczególne. Wówczas możliwe jest sporządzenie testamentu ustnego bez względu na możliwość skorzystania ze zwykłej formy testamentu. Interpretacja staje się problematyczna w sytuacji, w której szczególne okoliczności uzasadniałyby obawę rychłej śmierci. Wtedy bowiem mamy do czynienia z nakładaniem się dwóch norm prawnych, tj. z jednej strony – normy uprawniającej spadkodawcę do ustnego testowania bez konieczności spełnienia dalszych przesłanek, z drugiej zaś strony – normy, zgodnie z którą wymagane jest dodatkowo, aby sporządzenie testamentu w formie zwykłej było niemożliwe lub bardzo utrudnione³⁴. W konsekwencji mamy do czynienia z paradoksem. W razie bowiem zaistnienia obawy rychłej śmierci uzasadnionej istnieniem szczególnych okoliczności niepozbawione sensu jest wymaganie dopełnienia przesłanki dotyczącej trudności w skorzystaniu ze zwykłej formy testamentu. Prowadziłoby to do wniosku, że łatwiej jest sporządzić testament ustny, gdy obawa rychłej śmierci nie jest uzasadniona zaistnieniem szczególnych okoliczności. Oczywiście, można by postulować radzenie sobie z takim dylematem interpretacyjnym w drodze przyjmowania, że obawa rychłej śmierci (niezależnie od tego, czy pojmowana w duchu koncepcji subiektywnej, obiektywnej czy pośredniej) jest odrębną, niezależną przesłanką. Prowadziłoby to jednakże do wykładni sprzecznej z potocznym pojmowaniem sytuacji niebezpieczeństwa grożącego rychłą śmiercią (bowiem ta niewątpliwie należy do

³⁴ W orzeczeniach dających wyraz koncepcji obiektywnej i pośredniej na ogół nie dostrzega się tego problemu.

okoliczności szczególnych). Przyjęcie we wskazanej sytuacji którejkolwiek koncepcji wykładni pojęcia „istnienia obawy rychłej śmierci spadkodawcy” nie rozwiązuje problemu.

W uzasadnieniach orzeczeń i w literaturze, wśród argumentów mających przemówić za koniecznością interpretowania analizowanego zwrotu ustawowego w nawiązaniu do kryteriów obiektywnych podaje się czasem, że testament ustny stanowi wyjątek względem zwykłych form testamentowych. Wykładnia wskazująca na konieczność zaistnienia okoliczności rodzących niebezpieczeństwo rychłej śmierci spadkodawcy ma natomiast zapobiec zrównaniu testamentu ustnego ze zwykłymi formami testamentu z uwagi na zbyt liberalne tłumaczenie zwrotu „obawa rychłej śmierci”³⁵. Aprobuję co do zasady ten pogląd w zakresie dotyczącym potrzeby ukształtowania wymagań formalnych testamentów szczególnych w taki sposób, aby nie zastępowały one zwykłych form testowania. Uważam jednak, że jest to pogląd nietrafny na tle obecnie obowiązującej regulacji prawnej z co najmniej kilku powodów.

Po pierwsze, zarzutem, jakoby koncepcja subiektywna miała stanowić zachętę do „rozszerzającego” interpretowania ustawowego zwrotu „obawa rychłej śmierci” można przeciwstawić spostrzeżenie, że, jak starałem się wykazać powyżej, w ramach koncepcji subiektywnej dokonuje się w istocie interpretacji dosłownej, w żadnej mierze nie rozszerzając zakresu znaczeniowego interpretowanych nazw. Za odbiegające od dosłownego rozumienia omawianej przesłanki można natomiast uznać właśnie pozostałe koncepcje. Zawężają one bowiem wbrew treści art. 952 § 1 k.c. rozumienie tego zwrotu.

Po drugie, nie można pomijać tego, w jaki sposób ukształtował instytucję testamentu ustnego ustawodawca. Nie ma podstaw do przyjmowania, że jego działanie było przypadkowe – zwłaszcza wobec tego, że w dekrecie z 1946 r. ustawodawca wprost zajął jasne stanowisko w kwestii przesłanek formalnych testamentu ustnego. Celowo zatem zrezygno-

³⁵ Zob. np. postanowienia SN: z 21 czerwca 2002 r., V CKN 1071/00 (Lex 566022); z 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01 (Lex 146434); z 16 lipca 2003 r., V CKN 434/01 (OSNC 2004, nr 10, poz. 158, Biuletyn SN 2004, nr 1, s. 10); z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10 (Lex 694228); J. Kosiak, *Przesłanki...*, s. 196; S. Wójcik, [w:] *System...*, s. 202; E. Skowrońska-Bocian, *Glosa...*, s. 12-13; *taż*, *Obawa...*, s. 239-245.

wano w kodeksie cywilnym z licznych przesłanek ograniczających możliwość sporządzenia testamentu (istnienia okoliczności powodujących u spadkodawcy obawę rychłej śmierci oraz trudności w skorzystaniu ze zwykłej formy testamentu). Doprowadziło to do ukształtowania szerokiego zakresu zastosowania tej formy testamentu z uwagi na przesłankę obawy rychłej śmierci. Nie jest to jednak równoznaczne z zezwoleniem na w pełni swobodne korzystanie z tej formy testamentu – nadal bowiem utrzymano ograniczenia dotyczące okoliczności, w których taka forma może zostać użyta (istnienie obawy rychłej śmierci) oraz terminu, po upływie którego testament taki traci moc.

Liberalizacja taka znajduje zresztą uzasadnienie, zważywszy na specyfikę testamentu ustnego. Można przyjąć, że zupełnie wyjątkowo mamy do czynienia z testatorem dysponującym odpowiednią wiedzą medyczną. Skoro zaś istnienie obawy rychłej śmierci ocenia się według chwili sporządzania testamentu, trudno od testatora każdorazowo wymagać, aby sporządzenie testamentu poprzedzał wizytą u lekarza, zwłaszcza wobec tego, że sporządzenie testamentu ustnego w niektórych przypadkach może odbywać się w sytuacjach nagłych, w których spadkodawca napotyka na trudności przy podejmowaniu racjonalnej oceny swojego stanu zdrowia. To samo w istocie dotyczy przypadków sporządzania testamentów w innych okolicznościach. Trudno zmuszać testatora do dywagowania, czy już jego obawy są uzasadnione w świetle wiedzy medycznej lub doświadczenia życiowego, czy jeszcze nie; czy jego śmierć nastąpi niedługo, czy też jeszcze pożyje³⁶. Niewątpliwie istotniejsze (w tym z punktu widzenia ludzkiego) jest w takim przypadku dla testatora oświadczenie swojej woli co do rozrządzeń *mortis causa*.

Wobec tego można stwierdzić, że ustawodawcy przyświecał klarowny cel, sprowadzający się do stworzenia testatorowi w nie zawsze łatwych warunkach komfortowej sytuacji do testowania. Takie uregulowanie zasługuje na aprobatę w zakresie, w jakim dopuszcza możliwość sporządzenia testamentu przez spadkodawcę, który odczuwa obawę rychłej

³⁶ Na ten aspekt zagadnienia trafnie zwracają uwagę: M. P a z d a n, [w:] *Kodeks...*, s. 1106 (autor wskazuje, że wystarczające jest wystąpienie u spadkodawcy obawy rychłej śmierci opartej – z uwzględnieniem jego punktu widzenia – na okolicznościach uzasadniających to jego przekonanie, choćby wiedza o tych okolicznościach wynikała z błędu”) oraz J. K r e m i s, K. G ó r s k a, [w:] *Kodeks...*, s. 1578-1580.

śmierci, w jego przekonaniu uzasadnioną okolicznościami (choćby to przekonanie było błędne).

Dążąc do osiągnięcia tego celu, ustawodawca, nadmiernie liberalizując wymagania formalne testamentu ustnego, zaszedł jednak w mojej ocenie zbyt daleko. Skutkowało to ujęciem czysto subiektywnym obawy rychłej śmierci jako samodzielnej przesłanki umożliwiającej testowanie w formie ustnej. Dopuszczono tym samym ustawowo możliwość sporządzenia testamentu ustnego przez testatora, który odczuwa irracjonalną obawę rychłej śmierci³⁷. Uregulowanie takie niekiedy może sprzyjać nieuczciwym praktykom skierowanym na zdeformowanie ostatniej woli testatora lub nawet przypisanie rozrządzeń testatorowi, który żadnego testamentu ustnego nie sporządzał. Jest to niewątpliwa wada art. 952 § 1 k.c.

Jednocześnie takiemu ukształtowaniu przesłanek testamentu ustnego nie towarzyszy odpowiednie skorelowanie przepisów art. 952 § 1 i art. 955 k.c. Trafnie zwraca się uwagę, że w sytuacji skrajnej, tj. gdy testament ustny zostaje sporządzony w stanie jedynie subiektywnego, irracjonalnego odczucia testatora co do jego bliskiej śmierci, powstają znaczne trudności dowodowe w zakresie ustalenia, kiedy owa subiektywna obawa ustała. Ma to znaczenie dla ustalenia, czy i kiedy rozpoczął bieg sześciomiesięczny termin z art. 955 k.c., oraz czy i kiedy się zakończył³⁸.

Problemy te na ogół nie powstają w sytuacji, gdy obawa rychłej śmierci testatora jest uzasadniona w świetle okoliczności. W takim przypadku łatwiej jest dowieść, że uczucie niepokoju co do rychłej śmierci przestało u testatora istnieć w związku z ustaniem okoliczności uzasadniających to uczucie (np. wyzdrowienie, uniknięcie niekorzystnych skutków wy-

³⁷ Przydało to ważkich argumentów zwolennikom poglądu, że testament ustny mogą sporządzić także osoby zamierzające popełnić samobójstwo. Zob. L. Stecki, [w:] *Kodeks...*, s. 850; M. Niedospiał, *Glosa...*, s. 118. Odmiennie: postanowienie SN z 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02 (OSP 2004, nr 10, poz. 124, OSNC 2005, nr 1, poz. 7, Biuletyn SN 2004, nr 4, s. 9, Monitor Prawniczy 2004, nr 17, s. 806); postanowienie SN z 5 lipca 2006 r., IV CSK 74/06 (Lex 1101685); E. Skowrońska-Bocian, *Testament...*, s. 109; J. Kremis, K. Górska, [w:] *Kodeks...*, s. 1579; M. Pazdan, [w:] *Kodeks...*, s. 1105-1106; M. Kłós, *Glosa...*, s. 527.

³⁸ Zob. zwłaszcza: E. Skowrońska-Bocian, *Obawa...*, s. 239-245; J. Ignaczewski, *Prawo spadkowe. Art. 922-1088 KC. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 154; B. Kordasiewicz, *Testamentowe...*, s. 72.

padku, otrzymanie prawidłowej diagnozy lekarskiej prostującej wcześniejszą, błędną diagnozę, powrót z niebezpiecznej podróży).

Trudności interpretacyjne może natomiast rodzić przypadek, gdy obawa spadkodawcy przed rychłą śmiercią jest irracjonalna. W literaturze i orzecznictwie przyjmuje się, że lekarstwem na te problemy jest przyjęcie koncepcji obiektywnej albo pośredniej. Jak wykazałem, działanie takie nie jest dopuszczalne w świetle aktualnego stanu prawnego. Istnieje natomiast inny sposób pozwalający rozwiązać wskazane trudności interpretacyjne bez konieczności odstępowania od koncepcji subiektywnej. Mając bowiem świadomość tego, że forma testamentu ustnego nie stwarza zbyt daleko idących gwarancji poszanowania rzeczywistej woli testatora, sądy powinny przeprowadzać szczególnie wnikliwe i ostrożne postępowanie dowodowe celem weryfikacji, czy ziściły się poszczególne przesłanki formy testamentu ustnego³⁹. Kluczowe jest tu pojęcie „rychłej” śmierci. Nie chodzi przy tym, aby ustalać jego znaczenie za pomocą tzw. wykładni ścisłej. Wręcz przeciwnie, pojęcie to powinno być interpretowane zdroworozsądkowo, z uwzględnieniem faktu, że testator może znajdować się w anormalnej sytuacji motywacyjnej, a zwłaszcza nie mieć odpowiedniej wiedzy medycznej. Jeśli jednak w toku postępowania dowodowego nie zostaną przedstawione żadne przekonujące dowody⁴⁰, w tym dowody pośrednie, na okoliczność istnienia obawy rychłej śmierci, nie będzie możliwe

³⁹ Zob. np. postanowienie SN z 28 stycznia 1999 r., III CKN 146/98 (Lex 50651) („Krzepiąca chorego nadzieja na poprawę zdrowia i manifestowana w zachowaniu zdolność podejmowania określonych zwykłych czynności same przez się nie są dostateczną podstawą do ustalenia, że spadkodawca nie liczył się z bliską śmiercią w sytuacji obiektywnego zagrożenia życia. Stanu psychicznego nie można w pełni stworzyć i dlatego prawidłowość ustalenia zaistniałej u spadkodawcy obawy rychłej śmierci wymaga z reguły wsparcia w ocenie wszystkich okoliczności towarzyszących składających się na obiektywny w tym przedmiocie stan rzeczy”).

⁴⁰ Chodzi tu m.in. o dowody dotyczące zaistnienia okoliczności, które w przekonaniu spadkodawcy mogły uzasadniać jego bliską śmierć. W braku takich dowodów wykazanie faktu istnienia u testatora obawy rychłej śmierci będzie znacznie trudniejsze. Zazwyczaj bowiem działania ludzkie podejmowane są z jakiejś przyczyny. Tytułem przykładu, dowodem takim może być fakt otrzymania przez testatora diagnozy lekarskiej (choćby błędnej) o jego złym stanie zdrowia. W grę może wchodzić np. także dowód, że testator sporządził testament ustny w związku z zamiarem udania się za chwilę w podróż samolotem przez ocean.

wykazanie ważności testamentu ustnego, co w naturalny sposób pozwoli zapobiec wiązaniu skutków prawnych z budzącym uzasadnione wątpliwości testamentem. Trzeba mieć przy tym świadomość, że bardzo często jedynymi dowodami sporządzenia takiego testamentu są zeznania świadków twierdzących, że byli obecni przy jego sporządzeniu, lub pismo określone w art. 952 § 2 k.c., który został podpisany przez wszystkich świadków. Wiarygodność takich zeznań lub pisma może być niewielka, jeśli nie zostaną one poparte innymi dowodami, wskazującymi na to, że testator mógł obawiać się rychłej śmierci. Szczególna jest tutaj rola sądu, który przez odpowiednio zadawane pytania powinien wychwycić nieścisłości w „wersjach” przebiegu zdarzeń prezentowanych przez poszczególnych świadków. Ich moc dowodową może także podważyć np. sporządzony niedawno testament zwykły. Znacznie bardziej wiarygodnym dowodem byłoby natomiast pismo wskazane w art. 952 § 2 k.c., podpisane przez testatora. Niebagatelne znaczenie będą miały tutaj także coraz powszechniej dostępne środki rejestracji przebiegu zdarzeń (kamera video, dyktafon etc.).

Przedstawiony sposób postępowania pozwala przynajmniej częściowo uniknąć problemów związanych z zagwarantowaniem realizacji rzeczywistej woli testatora oraz relacją przepisów art. 952 § 1 i art. 955 k.c. Całkowite zapobieżenie tym trudnościom nie jest jednak możliwe na podstawie aktualnego stanu prawnego.

IV. Postulaty *de lege ferenda*

Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że obecne uregulowanie formy testamentu ustnego jest niezadowolające. Jeśli ustawodawca podjąłby decyzję o wprowadzeniu do nowego kodeksu cywilnego tej formy testamentu, konieczna byłaby zmiana prawa w zakresie dotyczącym okoliczności, których zaistnienie uzasadnia skorzystanie z omawianej formy testamentu.

Po pierwsze, dostrzegam potrzebę odstąpienia od ustawowego sformułowania sugerującego czysto subiektywne ujęcie przesłanki obawy rychłej śmierci.

Rozwiązanie obecne, będące powodem licznych sporów, stwarza możliwość nadużywania tej formy testamentu, niekoniecznie w słusznych celach. W ramach zmian legislacyjnych należy wykluczyć możliwość

sporządzenia testamentu ustnego w sytuacji, gdy żadne okoliczności nie przemawiają za istnieniem u spadkodawcy obawy rychłej śmierci. Zbyt restrykcyjne, choć akceptowalne jest jednak stanowisko ograniczające możliwość skorzystania z tej formy tylko do przypadków, gdy obawa ta wynika z sytuacji, w której rzeczywiście istnieje niebezpieczeństwo rychłej śmierci testatora. Trzeba jednak zaznaczyć, że gdy okoliczności, choćby mylnie przez testatora pojmowane, wzbudzą w nim obawę rychłej śmierci, rozważanie spełnienia przesłanek testamentu ustnego nie będzie dla niego sprawą ważniejszą niż ratowanie życia. Testator wyjątkowo zresztą będzie dysponował odpowiednią wiedzą medyczną. Zasadne jest zatem przyjęcie stanowiska odpowiadającego koncepcji pośredniej, z tym jednak zastrzeżeniem, aby ocena, czy okoliczności uzasadniają obawę rychłej śmierci, następowała z uwzględnieniem punktu widzenia testatora (np. „jeżeli testator odczuwa obawę rychłej śmierci w jego przekonaniu usprawiedliwioną okolicznościami”).

Na uzasadnienie propozycji odpowiadającej koncepcji obiektywnej można co prawda przywołać argument, że spadkodawca przewidujący, że w danych okolicznościach grozi mu rychła śmierć, zawsze może podjąć próbę sporządzenia testamentu. Jeśli później okaże się, że w chwili testowania obiektywny stan zagrożenia rychłą śmiercią według wiedzy medycznej lub doświadczenia życiowego w rzeczywistości nie istniał, testament ustny będzie nieważny. Spadkodawca miałby wówczas możliwość ponownego sporządzenia testamentu. Istnieje jednak zasadnicza różnica między koncepcjami: pośrednią a obiektywną. Nie chodzi tu przy tym tylko o to, że koncepcja pośrednia jest *ex definitione* ukierunkowana na ważność testamentu, obiektywna zaś częściej doprowadzi do nieważności. Sytuacje życiowe są zróżnicowane. Niewykluczone jest zaistnienie takiej sytuacji, w której w chwili sporządzania testamentu (choć testator widzi sprawę odmiennie) nie istnieje niebezpieczeństwo rychłej śmierci, lecz następnie testator wkrótce umiera⁴¹. Trudno w takim przypadku

⁴¹ Miałoby to na przykład znaczenie w przypadku chorego testatora, który, mylnie oceniając swój stan zdrowia, sporządził testament ustny – choć jego stan zdrowia rzeczywiście nie uzasadniał jeszcze w świetle wiedzy medycznej powstania obawy rychłej śmierci w chwili testowania. Jeżeli wkrótce nastąpiłoby pogorszenie stanu zdrowia testatora skutkujące jego śmiercią, w świetle koncepcji obiektywnej testament taki byłby nieważny. Nie spełniłaby się bowiem przesłanka niebezpieczeństwa bliskiej śmierci w chwili sporządzania

wymagać od niego, aby zastanawiał się nad tym, czy potrzebne jest ponowne sporządzenie testamentu.

Odstąpienie od stanowiska subiektywnego pozwoliłoby utrzymać uregulowanie na wzór obecnego art. 955 k.c.

Po drugie, istnieje uzasadniona potrzeba rozważenia zasadności objęcia przesłanki obawy rychłej śmierci dodatkowym ograniczeniem związanym z trudnościami w korzystaniu ze zwykłej formy testamentu. Warto w tym względzie poprzestać na sformułowaniu wzorowanym na obecnej regulacji (niemożliwe lub bardzo utrudnione skorzystanie ze zwykłej formy testamentu; ewentualnie: poważnie utrudnione skorzystanie ze zwykłej formy testamentu – bowiem w tym pojęciu zawiera się także niemożliwość użycia zwykłej formy).

Po trzecie, w razie utrzymania przesłanki „szczególnych okoliczności” konieczne jest precyzyjne ustalenie stosunku pojęć: „szczególne okoliczności” i „obawa rychłej śmierci”. Pozwoli to uniknąć sygnalizowanych wcześniej trudności interpretacyjnych. Trudności te mogłyby oczywiście być pozbawione doniosłości praktycznej w razie, gdyby w obydwu przypadkach znajdowała zastosowanie przesłanka dotycząca trudności sporządzenia testamentu w formie zwykłej.

Abstract

The „existence of the fear of the testator’s imminent death” is one of the formal requirements of the valid oral testament. In general, there are three methods of interpretation of the mentioned legal prerequisite: the “subjective”, the “objective” and the “middle” interpretation.

According to the “subjective” doctrine of interpretation, at the time of making the testament testator should fear, that his death will take place soon. It is sufficient to meet the requirement mentioned above. The reason of that fear is irrelevant. That could even be a fear for no reason. On the opposite side, there is the method of “objective” interpretation. In general, the essence of the “objective” standard is, that the fear of a quick

testamentu. Koncepcja pośrednia pozwoliłaby na uratowanie takiego testamentu. Trudno bowiem od przeciętnego testatora wymagać, aby w podanej sytuacji poruszał się swobodnie w niuansach wiedzy medycznej i prawnej.

death should be justified by objective circumstances, which, taking into account medical knowledge or life's experience, cause the risk of imminent death. The analysis of the case law and the doctrinal publications shows also, that there are some suggestions of using the "middle" method of interpretation.

As a result of his analysis the author takes the position, that the "subjective" method of interpretation of the said prerequisite is the only one, that should be used according to the article 952 §1 of the Polish Civil Code. He also claims, that the existing law dealing with those matters is imperfect and makes some proposals relating to the testamentary formalities law reform.

Bartosz Kucia – doktorant Katedra Prawa Cywilnego i Prawa Prywatnego Międzynarodowego Wydział Prawa i Administracji Uniwersytet Śląski w Katowicach.